

17. Banionis J. (2001). *Matematinė mintis Lietuvoje: (istorinė apžvalga iki 1832 m.)*. Vilnius. [Online]. Available at: <http://talpykla.elaba.lt/elaba-fedora>. [Accessed 4.03.2022].
18. Milinkevičiūtė D. (2020). *Imperatoriškojo Vilniaus universiteto (1803—1832) profesorų ir adjunktų kolektyvinė biografija: Daktaro disertacija, Humanitariniai mokslai, Istorija ir archeologija H 005*. Vilnius. P. 307—310. [Online]. Available at: <http://file:///C:/Users/%D%A2/Downloads/72291526MAIN>. [Accessed 4.03.2022].
19. Shenderovskiy V. A. & Kravchuk L. V. (2024). *Z istorii rozvytku nauky pro elektromahnyetizm*. [Online]. Available at: <https://repository.kpi.kharkov.ua/server/api/core/bitstreams/3491f154-2b05-4d73-973a-32f7c0ec7101/content>. [Accessed 28.01.2024].
20. Bieliński J. (1899—1900). *Uniwersytet Wileński (1579—1831)*. Tom II. Kraków: Druk W. L. Anczyca i Spółki.
21. Sobieszczkańskiego F. M. (1848). Bieg życia i prace naukowe Michała Pełki Polińskiego. *Biblioteka Warszawska*. Tom czwarty. Ogólnego zbioru. Tom XXXII. Warszawa: W Drukarni Stanisława Strąbskiego, pp. 173—177.
22. Kachur I. (2021). *Diiialnist rodyny Shlikhtyniv (1755—1785) u konteksti pryvatnoho knyhovydannia Lvova XVIII stolittia* : monohrafiia-kataloh. Lviv: LNNB Ukrainy im. V. Stefanyka.
23. Yasinovskiy Yu. P. (2003). Biblioteka Naukovoho Tovarystva imeni Shevchenka u Lvovi. *Entsyklopediia istorii Ukrainy: T. 1: A-V. Redkol.: V. A. Smolii (holova) [ta in.]*. Kyiv: Naukova dumka. [Online]. Available at: http://resource.history.org.ua/cgi-bin/eiu/history.exe?&I21DBN=EIU&P21DBN=EIU&S21STN=1&S21REF=10&S21FMT=eiu_all&C21COM=S&. [Accessed 15.06.2024].
24. Ryszard L. (2014). *Literackie podsumowania polsko-hebrajskie i polsko-izraelskie*. Red. i oprac. Michał Siedlecki, Jarosław Ławski, posłowie Barbara Olech. Białystok: Katedra Badań Filologicznych "Wschód—Zachód", Wydział Filologiczny Uniwersytetu w Białymstoku.
25. Tarnowska B. (2014). *Literatura i pamięć literackie podsumowania Ryszarda Löwa*. Archiwum emigracji. Studia — Szkice — Dokumenty. Toruń, Rok 2014, Zeszyt 1—2 (20—21) pp. 259—262.
26. Drungilienė G. (2024). *Pelka-Poliński, Michał (Mykolas Pelka-Polinskis)*. [Online]. Available at: <https://elibrary.mab.lt/handle/1/24246>. [Accessed 18.06.2024].
27. Walczak S. (1989). *Akademia Wileńska a rozwój polskiej geodezji w latach 1579—1832*. Muzeum i Wystaw Stowarzyszenia Geodetów Polskich. Warszawa. [Online]. Available at: https://pbc.gda.pl/Content/65929/Stanislaw_Walczak_Akademia_Wilenska_pdf. [Accessed 18.06.2024].

Надійшла до редакції 6 липня 2024 року

УДК 94(37):355.233]:001.891](045)
DOI: 10.36273/2076-9555.2024.8(337).50-52

Микола Олійник,

кандидат історичних наук,

доцент кафедри медіакомунікацій, інформаційної та книжкової справи
Інституту медіатехнологій та поліграфії НУ "Львівська політехніка",

e-mail: kolja4791@gmail.com

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-1103-9707>

Особливості теоретичного навчання давньоримських військових

Мета статті. Дослідити специфіку навчання вищих офіцерів римської армії пізнореспубліканського періоду та раннього принципату. Окреслити особливості вивчення військової теорії старшим командним складом легіону, а також довести ймовірну наявність спеціалізованих бібліотек у римської еліти, які склалися з творів військової літератури грецьких і римських авторів. **Методологія дослідження.** Використано такі методи: порівняльний, аналізу, синтезу та аналітичного аналізу. **Наукова новизна** дослідження полягає в тому, що вперше комплексно розглянуто проблему військової освіти у Стародавньому Римі. Зокрема, проаналізовано особливості вивчення теорії військової справи не лише представниками вищого військового командування — вихідцями із нобілітету, а також і "новими людьми" (*homines novi*) — представниками вершницького стану (*equites*). **Висновки.** Доведено, що вищі офіцери не були анальфабетами у військовій справі й доволі успішно виконували поставлені завдання і на адміністративній ниві, і на полі бою. Визначено, що до кола обов'язків вищого офіцерського складу римської армії, зокрема воєначальників, окрім знань та умінь із галузі військового мистецтва, входило й розуміння психології простих вояків і мистецтво красномовства (риторики). Останнього набували здебільшого не з досвіду, а завдяки вивченню творів грецьких ораторів і філософів.

Ключові слова: посібники; професійність; римська армія; офіцери; полководець; *viri militares*

Постановка проблеми. У середовищі дослідників тривалий час точаться суперечки щодо професійності середніх і вищих офіцерів давньоримського війська, їхньої компетенції як військо-

вих спеціалістів, насамперед командувачів і штабів (легати квестори, трибуни й префекти). Є припущення, що вже тоді вони могли використовувати посібники з військової організації (окрім збе-

режених до нашого часу праць Онасандра та Вегетія). Враховуючи, що в республіканський період діяла вимога набуття певного військового досвіду (10 років перебування у війську перед отриманням цивільних посад), тривала служба у гарнізонах потребувала відповідних знань, передусім у трибунів. Саме останніх вважають "дилетантами" на відміну від "справжніх професіоналів" — нижчих офіцерів (центуріонів і декуріонів). Ймовірно, що наприкінці періоду республіки десятирічний термін було скасовано, але практика служби для трибунів-латіклавіїв (сенаторського рангу) та трибунів-ангустіклавіїв (вершницького рангу) залишалася. Результатом військового професіоналізму насамперед була постійна служба, але в період принципату серед трибунів з'явився прошарок "військових людей" чи "військових мужів" (*virī militares*) аристократичного походження, які при головнокомандувачі чи легаті набували особливого досвіду військового командування.

Пропоноване дослідження покликано з'ясувати, чи користувалися полководці та їхній штаб трактатами й посібниками з військової справи.

Аналіз досліджень і публікацій. Проблемою теоретичного навчання вищих римських офіцерів чи не вперше зацікавився британський учений Б. Кемпбелл — автор спеціальних досліджень, які проливають світло на професійність військових Стародавнього Риму. Одне з них присвячено теоретичному навчанню вищих офіцерів [7], два інші: стаття [9] і підрозділ в монографії ("Professional officers? Factors in the Appointment of army commanders") [8, p. 325—347], містять аналіз особливостей професійних компетентностей командувачів легіонів, зокрема й щодо обізнаності з військовою літературою [8, p. 325—327].

Дослідник давньоримської армії Дж. Ітон на сторінках своєї праці продовжив дебати щодо професійної компетенції офіцерів вищого щабля. Його монографія є розширеною докторською дисертацією, виконаною під керівництвом Б. Кемпбелла [12].

Спротування кліше про вище командування з нобілітету як про некомпетентних дилетантів наявно в дослідженнях Е. Голдсуорсі [11], Я. Ле Боека [2], О. Махлаюка [3] та С. Перевалова [6]. З цією думкою не погоджуються Дж. Ітон [10] Г. Паркер [14] і М. Жиромські [16].

Мета статті — дослідити особливості навчання вищих офіцерів римської армії пізньореспубліканського періоду та раннього принципату й з'ясувати, чи використовували у цьому процесі літературу військової тематики.

Виклад основного матеріалу дослідження.

Грецькі й римські античні автори наголошували, що молоді люди шляхетного походження, крім громадянського, повинні були виконувати й військовий обов'язок (Polyb. 11.8.1-2; Cic. De off. 1.71). У Стародавньому Римі військову справу вважали почесним і важливим заняттям не лише для простих громадян, а й для керівної еліти [8, p. 325—326]. У період імперії республіканська практика проходження військової служби перед сенаторською кар'єрою була обов'язковою. Як за часів республіки, так і за принципату молоді нобілі віком від 19 до 25 років (зазвичай приблизно 20 років. — *Авт.*) повинні були перебувати у війську, що дислокувалося у провінціях. Після вігінтівірату (членство в "колегії двадцяти". — *Авт.*) — початкової фази сенаторської кар'єри — вони розпочинали службу в легіоні як *tribunus laticlavus*. Юнаки діставали посаду трибуна-латіклавія і набиралися військових знань при легаті-пропреторі легіону. Трибун-латіклавій перебував на другому щаблі в ієрархії вищих посад римської армії. Оскільки цей молодий офіцер належав до сенаторського стану, його впізнавали за широкою пурпуровою смугою на туніці (Suet. Div. Aug. 38.2). Незважаючи на надзвичайно короткий термін служби — лише рік, трибун-латіклавій мав власний штаб, канцелярію (*officium*), а також судові (Ios. Flav. Bell. Iud. 3.5.2) і військові повноваження, керував навчаннями вояків (Plin. Pan. 15.4; Veget. 2.12) та виконував роль радника легата (Plin. Ep. 3.20.5; Plin. Pan. 15.2-3; Tac. Agr. 5.1.2; AE. 1981. № 495). За браком останнього трибун-латіклавій його заміщував і у цьому разі мав титул *tribunus prolegato* [2, с. 53]. Окрім того, імператор міг призначати синів сенаторів і префектами кінноти, найімовірніше, легіонної (120 осіб — 4 турми згідно з Йосипом Флавієм (Ios. Flav. Bell. Iud. 3.6.2) — по префекту на дві турми (Suet. Div. Aug. 38.2). *Авт.*). Я. Ле Боек стверджує, що легіонною кіннотою командував *tribunus sexmenstris* (CIL. XIII. № 3162), термін служби якого становив лише шість місяців і який, ймовірно, був еквітом, а не нобілем [2, с. 32, 54, 59, 94; 14, s. 125]. Французький учений доводить, що вихідці з нобілітету могли командувати вексилляціями (підрозділи для виконання спеціальних завдань. — *Авт.*), а при Августі та Тиберії — алами (кінний загін з 500 або 100 осіб. — *Авт.*) [2, с. 41, 57—58]. *Legatus Augusti pro praetore* (намісник провінції; de facto — військово-цивільна посада. — *Авт.*), як і *legatus legionis* (командир легіону. — *Авт.*), також були сенатор-

ського рангу й призначалися імператором зазвичай не більше ніж на два-три роки (Тас. Agr. 7.5.6) [8, р. 372]. За наявності у провінції одного легіону *legatus Augusti pro praetore* також командував цією військовою одиницею. Якщо принцепс був задоволений службою легата, то вона тривала довше (Тас. Ann. 6.39.3). В обов'язки *legati legionis* входило дотримання дисципліни, стройова підготовка, фінансові та судові справи (Plin. Pan. 10.3; Тас. Agr. 7.5.6; Ios. Flav. Bell. Iud. 3.5.2; Veget. 2.9; СІЛ. VIII. № 18042). М. Жиромські стверджує, що посада легата легіону була радше адміністративною, ніж військовою [16, с. 120]. З цим твердженням не можемо погодитися, найімовірніше, польський історик мав на увазі *legatus Augusti pro praetore*, а не *legatus legionis*. Хоча дослідник міг поставити ці посади на один щабель, зважаючи на його позицію щодо специфіки вищих посад у війську та осіб, які їх обіймали.

Окрім легата й трибуна-латіклавія, які були нобілями, вищі командні посади обіймали й представники вершництва — п'ять трибунів-ангустіклавіїв. Якщо латіклавія відрізняла широка пурпурова облямівка, то на одягу латіклавіїв була вишита вузька смуга такого кольору. Вони були старшими за віком (25—30 років) і досвідченішими за колег із сенаторського стану, оскільки отримували посаду з врахуванням попереднього командного досвіду (перед легіоном — командні посади в допоміжних підрозділах. — Авт.) [2, с. 54, 58]. Юнаки-нобілі брали участь у засіданнях військової ради легіону, стежили за безпекою воріт табору, поповненням запасів зерна, утриманням госпіталю, а також за правосуддям (СІЛ. VIII. № 18048; Digest. 49.16.12.2; Ios. Flav. Bell. Iud. 3.5.2; Veget. 2.12). Під час бою кожен із них командував двома когортами, тобто тисячею

осіб (Ios. Flav. Bell. Iud. 6.2.5). Стосовно префекта табору (*praefectus castrorum*) і молодших командирів (центуріонів), то вони мали понад десятирічний досвід служби, тобто фактично служінню у війську присвячували все життя.

Чому увагу зосереджено насамперед на вищих офіцерах? Враховуючи короткі терміни їхньої служби згідно з *cursus honorum* (послідовний перелік посад для кар'єри. — Авт.), важко відокремити в ньому військові етапи та посади кар'єри для нобілів від суто цивільних, особливо тих, які стосуються вищих магістратур. Постає логічне питання: чи могли легати й трибуни успішно виконувати поставлені завдання під час бойових дій? Адже ані вік, ані короткий термін військової служби на ранніх етапах не сприяли набуттю військового досвіду, а бойового й поготів [6, с. 146]. Часто окремі дослідники римського війська називають офіцерів сенаторського та вершницького рангу "дилетантами" та "любителями", наголошуючи на їхній непрофесійності [3, с. 158—160]. Про це зауважували й давньоримські полководці. Саллюстій наводить промову Марія, де він присоромлює молодих консулів, стверджуючи, що ті навчаються військової справи лише з книг, не беручи участі у війнах (Sall. Bell. Iug. 82.13-14). Цезар у праці "Про Галльську війну" згадує епізод боягузтва трибунів і префектів кінноти через недостатній досвід (Caes. Bell. Gall. 1.39) [1, с. 318; 11, с. 113]. Некомпетентність у військовій справі була притаманною й деяким командирам у період імперії (Тас. Hist. 2.76.4; Тас. Agr. 16.3) та навіть імператорам, наприклад Вітеллію (Тас. Hist. 3.49.3-4, 3.56).

(Далі буде)

Надійшла до редакції 12 серпня 2024 року

До уваги передплатників!

Угоду щодо передплати на видання Книжкової палати України

можна укласти безпосередньо з установою.

Звертайтеся у відділ підготовки та розповсюдження видань

тел. (044) 292-65-73

e-mail: vydannya@ukrbook.net

Свідоцтво про державну реєстрацію КВ № 21783-11683ПР від 31.12.2015.

Формат 60x84^{1/8}. Ум. друк. арк. 6,05. Тираж 62 пр. Зам. 51.

Журнал надруковано на обладнанні Книжкової палати України

Свідоцтво суб'єкта видавничої справи ДК № 1954 від 24.09.2004.

До уваги читачів: електронний варіант журналу "Вісник Книжкової палати" ISSN 2076-9555 (онлайн-версія) розміщено на сайті Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського в розділі "Наукова періодика України":

http://www.nbuv.gov.ua/portal/Soc_Gum/VKP/index.html